

ХУУЛЬ ЁСНЫ ЭРХЭЭ ХЭРЭГЖҮҮЛЖ БУЙ ҮЙЛ
АЖИЛЛАГААНЫ ТӨРӨЛ, АНГИЛАЛТ

Б.Хишигтогтох

ХСИС-ийн, Цагдаагийн сургуулийн, Мөрдөх
ажиллагааны онол тактикийн тэнхимийн ахлах
багш, докторант, цагдаагийн дэд хурандаа

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлэх нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал мөн болохын хувьд түүний ерөнхий ангилалт, төрлүүдийг нарийвчлан судлан тогтоох нь зайлшгүй болохын дээр ингэснээрээ уг асуудлын эрүүгийн эрх зүйн онол-арга зүйн жинхэнэ шинжлэх ухааны түвшинг улам нэмэгдүүлэх нь тодорхой бөгөөд ер нь аливаа судлагдахууны ангилалт, түүний шалгуур болон түүнд хамаарах шинж тэмдгүүдийг нь нарийвчлан гаргах нь арга зүйн хувьд зайлшгүй тавигддаг шаардлага юм.

Гэвч ангилалтын үндэслэл, шалгуур нь янз бүр байх нь тодорхой боловч түүнд хамаарах үндсэн нөхцөл байдлууд гэж заавал байдаг бөгөөд тухайлбал хохирлын объект, өөрийнхөө эрхийг хэрэгжүүлж байгаа субъект зэрэг олон хүчин зүйл нөлөөлдөг. Энэ тухай Г.К.Рахимжанова бичихдээ: “Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг судлагдахууных нь хувьд арга зүйн талаас нь ерөнхий буюу дэлгэрэнгүй хэмжээнд мөн нарийвчилсан хүрээнд авч үзэх шаардлагатай. Тухайлбал: Уг ойлголт нь хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа аливаа ажиллагааг хийж буй тухайн этгээдийн юуны өмнө субъектив эрхэд хамаарах үйлдлүүд байдаг.

Энэ нь янз бүрийн үйлдлүүд байж болох талтай тул тэр болгоныг тоочих боломжгүй боловч уг ажиллагаа нь мөн чанарын хувьд нийгэмд ашигтай бөгөөд уг үйлдлийг хийж буй этгээдэд хууль ёсоор олгосон эрх үүрэгтэй нь шууд холбоотой байдгаараа онцлогтой”¹ гэсэн нь хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа аливаа ажиллагааг өргөн хүрээнд авч үзэхийг харуулж байгаа боловч тэр үйлдэл нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдал болохын хувьд юуны өмнө эрүүгийн хуульд урьдчилан тодорхойлон заасан байх ёстой.

Иймд уг асуудлыг нилээд өргөн утгаар нь биш харин чухамхүү нарийвчилсан буюу бүр төрөлжүүлсэн хүрээнд нь авч үзэх шаардлагатай юм. Яагаад гэвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаа нь гол төлөв тусгай үүрэг буюу төрөлжүүлсэн алба, түүнд холбогдох тодорхой хууль, дүрэм, журамтай шууд холбоотой байдаг.

Гэвч хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны ерөнхий ба тусгай төрлүүд түүний үндэслэлүүдийг зайлшгүй ангилан тодорхойлох шаардлагатай билээ.

Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны ерөнхий төрөлд нэг талаас иргэн бүрт хамааралтай зарим ерөнхий эрхийн дагуу хийж байгаа үйлдлүүдийг оруулж болно. Жишээлбэл: Тухайн хүн нийгэм-эрх зүйн байдлаасаа үл хамаарч улс төрийн орогнолын эрхийг эдэлдэг (эдлэх ёстой) тул түүнтэй холбоотой үйл ажиллагаа нь мөн чанарын хувьд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйлдэлд тооцогдох нь зүйн хэрэг.

Тэгвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны тусгай төрөлд иргэн нэг бүрийн биш харин тодорхой, тухайлсан хүний хийсэн үйл ажиллагаа хамаарах юм. Жишээлбэл: Эхнэр нөхөр буюу ойрын төрөл садныхаа үйлдсэн гэмт хэргийг үл мэдээлэх эрх нь үндсэн хуулийн эх сурвалжтай тул түүнийг манайхаас бусад нилээд гадаад орны эрүүгийн хуулинд тусгайлсан бие даасан зүйл болгож баталгаажуулсан байдаг.

Ийнхүү эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан нийгмийн харилцаанд хохирол учруулсан үйл ажиллагаа нь мөн чанарын хувьд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйлдэлд хамаарах бөгөөд түүнийг 3 төрөлд хувааж болно. Үүнд:

1. Үндсэн хуулинд заасан буюу эрүүгийн хуулиар давхар баталгаажсан эрх.

¹ Рахаимжанова Г.К.Осуществление лицом своего права как обстоятельство, исключяющее \ преступность деяния.,М 1994, 117-р тал

2. Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан буюу уг хуулиар зохицуулагддаг эрх.
3. Бусад эрх зүйн салбар буюу холбогдох хуулинд нь заасан боловч эрүүгийн хуулиар давхар баталгаажуулаагүй эрх эдгээр болно.

Үүнээс үзвэл Монгол улсын Үндсэн хуулийн 2-р бүлэг “Хүний эрх, эрх чөлөө” гэсэн хэсгийг буюу 16-р зүйлийн 14-т заасан “...өөрийн болон гэр бүлийн гишүүд, эцэг эх, үр хүүхдийнхээ эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх” эрх нь нилээд онцлогтой бөгөөд манай Монгол улсын хувьд энэ эрхийг тус улсын Эрүүгийн болон Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулинд давхар баталгаажуулан заахдаа тун тодорхой бус, бараг “бүрхэг” төдий заалт оруулсан нь нилээд учир дутагдалтай мэт санагддаг.

Тодруулбал: Монгол улсын Эрүүгийн хуулийн тухайн зарчим нь хэдүйбээр Үндсэн хуулийн эх сурвалжтай боловч чухамхүү Үндсэн хуулийн 2-р бүлэг 16-р зүйлийн 14-т заасан агуулгыг тодорхой заагаагүйн дээр, цаашилбал Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 35.2, 36.3-р зүйлд сэжигтэн, яллагдагчийн эрх үүргийг тодорхойлохдоо Үндсэн хуулийн дээрх зарчмыг огтхон ч тусгаагүй бөгөөд зөвхөн 45-р зүйлийн 7-д “Гэрч нь гэр бүлийн гишүүн, эцэг эх, үр хүүхэд, төрөл садангийн хүний эсрэг мэдүүлэг өгөхөөс татгалзах эрхтэй” гэсэн нь бодит байдалд Үндсэн хуулийн дээрхи заалтын хууль цаазын давхар баталгаа болж чадахгүй байна.

Гэтэл ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 308-р зүйлд “Эхнэр, нөхөр, үр хүүхэд, төрөл төрөгсдийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхөөс татгалзах эрхтэй” гэж шууд, бие даасан эрх болгож заасан байдаг. Тэрч байтугай ОХУ-ын эрүүгийн эрх зүйн сурах бичиг, дагнасан ном-зохиолд харьцангуй утгаар нь томъёолбол “дуугүй байх эрх” (право за молчания) гэсэн бие даасан эрх буюу эрүүгийн хуулийн хэм хэмжээг юуны өмнө эрүүгийн хуульд улмаар холбогдох бусад салбар эрх (иргэний эрх, захиргааны эрх), хуульд тусган оруулах талаар тодорхой санал-дүгнэлт дэвшүүлж байгааг манай хууль тогтоогч-судлаач, эрдэмтэд анхаарах цаг нэгэнтээ болсон байна гэж үзэв.

Дээр дурьдсан эрхийн төрлүүд дотроос 2 дахь хэсэгт заасан буюу эрүүгийн хуулийн тусгай ангид урьдчилан заасан, түүний холбогдох хэм хэмжээгээр зохицуулагддаг эрх нь манай улсын хувьд одоогийн байдлаар огтхон ч байхгүй, шинэ зүйл юм.

Харин ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 316-р зүйл нь “Эхнэр, нөхөр, буюу ойрын төрөл төрөгсдийнхөө үйлдсэн гэмт хэргийг урьдчилан тохирохгүйгээр нуун дарагдуулсан этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхгүй.” гэсэн томъёололтой бие даасан хэм хэмжээ байгаа нь үнэн чанартаа “дуугүй байх эрх”-ийг давхар баталгаажуулж байгаагийн тод илрэл болж байна.

Дурьдсан төрлийн 3 дахь хэсэгт заасан “Бусад эрх зүйн салбар буюу холбогдох хуульд нь заасан боловч эрүүгийн хуулиар давхар баталгаажуулаагүй эрх” нь нилээд өргөн хүрээтэй асуудал бөгөөд энэ нь юуны өмнө Монгол улсын Хилийн тухай, Хилийн дэглэмийн тухай хууль тэдгээрт хамаарах төрөл бүрийн тушаал, дүрэм, журам, заавартай холбогдсон үйл ажиллагаануудыг зохицуулдаг.

Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаанаас болж гарсан хор хохирол нь хэдийгээр янз бүр, олон талтай байж болох боловч эрүүгийн эрх зүйн онол-арга зүйн үүднээс авч үзвэл тэдгээр хохиролын мөн чанарыг үндэслэж тодорхой ангилан авч үзэх нь нилээд сонирхол татаж буй асуудал юм.

Энэ тухай Ю.В.Баулин бичихдээ: “Уг ажиллагаанд өртөж байгаа (өртөх байсан) объектын үнэлэмж, түүнийг тухайн субъект хэрхэн төсөөлж байгаа шинжийг үндэслэж төрөлжүүлж үзэх нь уг ангилалтын гол үндэслэл болох ёстой. Тухайлбал хуулиар хамгаалагдсан объект нь тэрхүү үйл ажиллагааны ердийн зохицуулалтын үндэс болсон төрөлжсөн хууль-дүрэм биш харин чухамхүү эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээгээр хамгаалагдсан объект онцолбол хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирсон байвал түүний үнэлэмж нь төдий чинээ нэмэгдэх бөгөөд уг болсон үйл явдлыг гэмт хэргийг үгүйсгэгч нөхцөл байдалд тооцох үндэслэл төдий чинээ бодитой болох ба харин эрүүгийн хуулиар хамгаалаагүй харилцаанд хохирол учруулсан үйл явдал нь гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцогдохгүй байж болох талтай”² гэжээ.

Иймд эрүүгийн хууль тогтоомжоор хамгаалагдаагүй эрх ашигт хохирол учруулаагүй тохиолдолд гэмт хэргийг үгүйсгэх нөхцөл байдалд тооцох тухай яриа байхгүй бөгөөд эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан объект нь түүнийг хамгаалах зорилгоор хийсэн үйл ажиллагаатай мөн чанарын хувьд шууд хамааралтай, бодит хэлхээ холбоотой байх нь тодорхой.

² Баулин.Ю.В , Обстоятельства исключают преступность деяния / Ю.В.Баулин , 175-р тал./

Энэ нь эрх зүйн мөн чанарыг материаллаг буюу бодит болон материаллаг бус субъектив эрх зүй гэж хуваадаг ерөнхий арга зүйн үндэслэлтэй салшгүй холбоотой тул тухайн үйл ажиллагааны үр дүнд буй болсон хохирлыг мөн бодит буюу материаллаг хохирол тухайлбал хүний амь нас хохирсон, эрүүл мэндэд нь гэмтэл учирсан, түүнчлэн эд хөрөнгийн хохирлууд нь бүгд бодит хохиролд хамаарна. Тэгвэл зан суртахууны, үзэл суртлын, удирдлага-зохион байгуулалтын шинж чанартай хохирлууд нь бодит бус хохиролд хамаарах бөгөөд тэдгээрийн (бодит бус хохиролыг) хохирлын ерөнхий болон төрөлжсөн шинж тэмдгийг тодорхойлох, хэмжих, бэхжүүлж авах зэрэг нь тун нарийн төвөгтэй байдгаар үл барам тодорхой тохиолдолд бараг боломжгүй байдаг.

Иймд хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны явцад учирдаг хохирлыг ч гэсэн мөн бодит буюу бодит бус гэсэн ерөнхий төрөлд хувааж үзэж болох талтай. Бидний явуулсан судалгаанаас үзэхэд хууль эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааны явцад учирч буй хохирлын дийлэнх нь (64% нь) бодит бус хохирол байна. Энэхүү хохирлын туйлын ихэнх нь буюу 81%-ийг нь өөрийнхөө ойр төрлийн хүмүүсийн эсрэг гэрчлэх буюу мэдүүлэг өгөхөөс татгалзсан үйлдлүүд эзэлж байна. Үүнээс үзвэл хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг дотор нь:

1. Ерөнхий буюу тусгай төрлийн үйл ажиллагаа гэсэн үндсэн 2 төрөлд хувааж үзэх боломжтой бөгөөд ерөнхий төрлийн үйл ажиллагаа гэдэг нь иргэн нэг бүрт хамаарч болох талтай. Харин тусгай төрлийн үйл ажиллагаа гэдэг нь тодорхой хүмүүст хамаарах юм.

2. Хууль ёсны эрхээ хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагааг түүний мөн чанар, эрх зүйн зохицуулалтыг нь харгалзан үндсэн хуулийн эрх зүй, иргэний эрх зүйн болон мэргэжлийн үйл ажиллагааны тусгайлсан хэлбэртэй нь холбогдуулж янз бүрийн төрөлд хувааж үзэж болох талтайн дээр уг үйл ажиллагаанд хамаарч байгаа тодорхой этгээдүүдийн хэрэгжүүлж байгаа ажиллагааг хамаарах хүрээнээс нь шалтгаалж:

- Хүн бүрт хамаарах эрхээ хэрэгжүүлж байгаа ажиллагаа;
- Тусгайлсан эрхээ хэрэгжүүлж байгаа тодорхой хүмүүсийн үйл ажиллагаа;
- Уг үйл ажиллагааг зохицуулж байгаа эрх зүйн мөн чанарыг нь үндэслэж Үндсэн хуулийн зохицуулалтын шинжтэй буюу түүнийг нь эрүүгийн хуулинд давхар тусгаж баталгаажуулсан үйл ажиллагаа гэж ангилж болох талтай байна.